

ИЗВЕСТИЯ НА НАРОДНИЯ МУЗЕЙ – ВАРНА

С УЧАСТИЕТО НА МУЗЕИТЕ
В ТОЛБУХИН И СИЛИСТРА

КНИГА XIII (XXVIII)

BULLETIN
DU MUSÉE NATIONAL
DE VARNA

AVEC LA PARTICIPATION DES MUSÉES
DE TOLBUHIN ET SILISTRA

TOME XIII (XXVIII)

1977

КНИГОИЗДАТЕЛСТВО «ГЕОРГИ БАКАЛОВ» – ВАРНА

Иван Гълъбов

Преди известно време епиграфската сбирка на Народния музей във Варна се обогати с нов интересен среднобългарски паметник (табл. I). Касае се за варовиков блок с размери 0,295 м височина, 0,325 м ширина и 0,125 м максимална дебелина, намерен в с. Невша. Предната му изписана страна има почти квадратна форма и е била сравнително добре изгладена. Поради вторични повреди от нея сега липсва отдолу значително широка ивица, а големи части са откъртени и от нейната лява половина. Лицевата плоскост е носила няколко надписа, от които нито един не е напълно запазен и които веднага могат да се поделят на две групи, тъй като докато една част от тях е правена в едно положение на камъка, останалите са изпълнени, след като той е бил завъртян на 180° при повторното му възидане в стената.

Към първата група текстове може да се отнесат следващите надписи:

1. АЗЪ ХННАТЪ КРА МАТНКЪ ^ѿН8 БАНЕЪ ПИСАТИ

Очевидно, в случая се касае за най-важния текст, т. е. оня, за чието изработване е било максимално съсредоточено вниманието на всички, които на времето са използвали нашия блок като плоскост за писане (табл. II, I). Това личи преди всичко от обстоятелството, че както по големина на буквите (те варират между 0,03 м за **А** в **АЗЪ** и 0,015 м за **А** в **МАТНКЪ**), така и по дълбочината на тяхното врязване този текст веднага се хвърля в очи и привлича вниманието на наблюдателя, който едва постепенно открива, че освен него има и други комплекси от букви по лицевата страна на блока. Още едно обстоятелство говори, че надписът, който разглеждаме, не е графит, т. е. че не е писан *in promptu*, а е изготвен въз основа на съществуващ преди това вероятно книжен образец при точното съобразяване с мястото, което е стояло на разположение за поместване на съставения преди това текст: надписът, който не е запазен в цялост, започва не от левия ръб на блока, нито от неговия горен ръб. Той е поместен така че от горния ръб на камъка до неговия горен ред и от долния ръб до долния ред на надписа има приблизително еднакво разстояние (съответно 0,08 и 0,11 м). Това показва, че поместването на текста върху разполагаемото пространство е станало след сериозно обмисляне и съобразяване на неговите размери, а това е могло да стане само ако текстът е бил предварително изготвен. Изпълнителят на надписа е бил наясно, че той не ще може да го помести само на един блок от стоящата пред него стена. Той е концепирал предварително неговото разположение, съобразявайки се с изгледа на зидарията и разположението на каменните блокове в нея, при което на достигналия до нас камък се е паднало до носи лявата част на текста, а заедно с това и началото му. Върху колко блока по-нататък е бил разгънат текстът, това ние не бихме могли да кажем, тъй като запазената част от него не позволява никакви сериозни опити за цялостната му възстановка. Във всеки случай, че самото изпълнение на надписа е било предхождано от едно подобно пресмятане, от едно подобно предварително композиционно решение на неговото поместване, личи от наблюдението, че всъщност изгладената плоскост за надписа заема една продълговата ивица в десните две трети от лицевата страна на блока и едва надхварля границата на запазения текст, т. е. изпълнителят на надписа е бил предварително наясно за пространството, което ще му е било нужно, за да го разположи добре, и той се е потрудил да изгладни само съответната част от лицевата страна на блока, оставяйки от трите ѝ страни доста широки ивици, които не са били подлагани на тази обработка, както това може да се види от нашата снимка (табл. I).

Анализът на техническите особености на нашия паметник намира пълна подкрепа и от наблюденията върху самия текст, чиято непълнота личи още от пръв поглед. В края на първия ред се явява комплекс от букви **КРА** който сам не дава никакъв смисъл и заедно с това не се свързва с комплекса **МАТНКЪ** от началото на втория ред в една сигурна старобългарска лексикална единица, макар че съществуването на

едно **краматникъ** вместо обикновеното **граматникъ** да изглежда подкрепено от един случай като **н аѣнѣ приѣмъ краматникнѣ** от Житието на Тодор Студит от XIII в.,¹ где-то последната дума стои вместо редовните **граматникнѣ** или евентуално **грамотникнѣ**, все пак подобен хапакс мѣчно би могъл да се използва за подкрепа в нашия случай. За това говори и обстоятелството, че дори и да приемем горепосоченото свързване на комплексите от края на първия и началото на втория ред от нашия паметник в една лексикална цялост **краматникъ** и по този начин да приемем, че десният ръб на блока е и дясната граница на нашия надпис, ние все пак не получаваме завършен и смислен текст от запазеното върху нашия блок. Най-яркият аргумент срещу подобно допускане е появата на инфинитива **писати** (евентуално **къписати**)² в края на третия ред, която е само тогава оправдана, ако в предходния комплекс е съществувала една (финитна) глаголна форма, изискваща инфинитив. Тъй като върху стигналия до нас блок подобна глаголна форма не съществува, ние сме принудени при нашето тълкуване на запазилния се текст да излизаме от предположението, че той не представлява завършена текстова цялост, че от него липсва значителен фрагмент, станал недостъпен за нас поради това, че ние не притежаваме блока (или блоковете), върху който (евентуално които) е продължавал надписът. Така резултатите от текстовия анализ съпадат напълно с наблюденията върху техническо-композиционните особености на нашия надпис и подкрепят напълно предложената реконструкция на първоначалния вид на епиграфския паметник, част от който се явява и нашият блок.

Един по-подробен разбор на запазената част от текста позволява, без да имаме възможност за пълната му възстановка, да получим още редица подробности за неговия евентуален вид.

Началото на текста показва, че в изготвянето на надписа едно лице Хинат играе известна важна роля. Каква е била тя — дали се касае за непосредствения изпълнител, който е трябвало да изработи текста върху камъка, или за лицето, което е изговорило предварителния образец, или за този, който е поръчал въобще изготвянето на надписа — това от данните на запазилото се до нас не може със сигурност да се разбере. При решаването на този въпрос не е без значение фактът, че от същия този Хинат на блока са запазени следи и от един графит,³ който при това носи някои от най-типичните особености от графика на разглеждания надпис.

Както вече показахме по-горе, следващият непосредствено зад името комплекс **КРА** не дава много възможности за тълкуване. На това място от схемата на надписа бихме очаквали с най-голяма вероятност едно определение (във вид на апозиция или като атрибут), отнасящо се до социалното положение на въпросния Хинат, указание за неговия произход или евентуално прозвище.⁴ Като изтъквам, че в нашия паметник няма никакви допълнителни указания, които биха могли да ни позволяват по-нататъшно уточнение на комплекса, започващ с **КРА**, не бих желал да пропусна и една друга възможност за неговото тълкуване — като се има пред вид, че се касае за блок, който несъмнено е стоял взидан в сграда, не е изключено буквеното съчетание **КРА** да е началото на думата **кракъжъльнъ**, прилагателно, което играе важна роля както в строителната техника, така и в християнската богословска литература.

На третия ред най-сигурно за тълкуване изглежда буквеното съчетание **ѣнѣ**, което несъмнено трябва да се схване като дателен падеж от името **ѣнѣ**, което е особено разпространено в средновековието в този район.⁵ Фактът, че в случая имаме работа с дателна форма, съпоставен с обстоятелството, че Хинат стои в номинатив и е съчетано с местоимението **аѣ**, трябва да се тълкува с най-голяма вероятност, че от Хинат

¹ Срв. И. И. Срезневский. Материалы для словаря древне-русского языка по письменным памятникам, 1, Санктпетербург, 1893 (по фотомеханически възпроизведеното издание от 1958), колона 583.

² За това срв. по-долу с. 186.

³ Срв. по-долу надпис № 2.

⁴ Срв. напр. в Асемановото евангелие 46^{bα}—^β о папасъ неѣнѣ кравоносѣ писа еѣан(ъ)гелѣне снѣ, Lexicon linguae palaeoslovenicae, 2, Praha, 1967, с. 58.

⁵ За това срв. I v. G ä l ä b o v. Onomastisches aus dem Zographensis, в Serta slavica in memoriam Aloissii Schmaus, München, 1971, стр. 174—178; И в. Г ѣ л ѣ б о в. Скалний надпис от с. Калугерица, Шуменско. Известия на Народния музей — Варна, 10/25/, 1974, стр. 153.

е било наредено на **ѣнѣ** да извърши нещо — най-вероятно да издяла надписа.⁶ Като по-малко вероятно трябва да се схваща другото възможно предположение, че Хинат предлага или дава нещо на **ѣнѣ**.

Значително по-големи затруднения стоят пред тълкуването на вече споменатото по-горе съчетание **МАТНКЪ** от началото на втория ред. Като имаме пред вид, че редът свършва с дателната форма **ѣнѣ**, бихме могли да допуснем, че предходното съчетание **кѣ** не е нищо друго освен известния предлог **кѣ**, който изисква след себе си тъкмо дателен падеж. В такъв случай предходните четири букви **МАТН** трябва да се схванат като край на дума, чието начало е стояло в края на изгубената част от първия ред на надписа. В такъв случай най-вероятно се касае за инфинитивна форма от типа **примати** и т. н., а това би означавало, че по всяка вероятност тя е била предложена от друга глаголна форма, намираща се също на изгубената част на първия ред на надписа.⁷

Посоченото разчленение на комплекса **МАТНКЪ**, разбира се, не е единственото възможно. Ние бихме могли също да допуснем, че то е представлявало като цялост край от една дума и тази дума почти с абсолютна сигурност е могла да бъде **граматикъ**, чието начало също е изчезнало с блока (или блоковете), който е стоял на стената вдясно от дошлия до нас паметник.⁸ При това предположение трябва да приемем, че и **граматикъ**, което по своята форма в такъв случай е могло да бъде номинатив, е било също такова определение към Хинат, както и думата, започваща с **КРА**, за която става дума по-горе, а това би означавало, че първият ред не ще да е бил особено дълъг. Освен тези две определения и някои съюзи той е могъл да има и една глаголна форма, от която е зависел дателният падеж **ѣнѣ**.

И на третия ред най-сигурна за тълкуване е поредицата от букви, с която той завършва. Ние имаме в такъв случай **пнсати** или може би **ѣпнсати** — един инфинитив, за чието значение при решението на въпроса за цялостния изглед на първоначалния надпис става дума по-горе. Какво се е разбирало под този глагол в нашия конкретен случай обаче, не е съвсем ясно. Ако е ставало дума за нашия надпис и за неговото изготвяне, бихме очаквали по-скоро глагола **написати**, а възможността **ѣпнсати** предполага съществуването на един списък, на един сборник и пр., в който допълнително бива нанесено, срав. напр. **ѣпнсахъ твоѣ нмѣ съсѣштинѣ съ товоу прѣвоу мѣченнѣ** Супр. 16.1, **ѣже ѣ въ в(о)жѣ законъ ѣпнсанъ** Клоц. 2а. 3,⁹ **въ кннгахъ ѣпнсанъ** Йоан Екзарх български, Богословие 351¹⁰ и пр. При това четенето **ѣпнсати** остава сравнително несигурно, тъй като не е напълно ясно дали буквеният комплекс **ѣнѣ** (от който началното **ѣ** не е съвсем сигурно) наистина стои във връзка със следващото **пнсати** и въобще към целия надпис, който се разглежда тук, буквите на това съчетание, особено първите три, са значително по-малки и не така дълбоко врязани, както онези, които несъмнено спадат към нашия надпис. Но ако приемем, че те въпреки тези различия биха могли с известна вероятност да се отнесат към нашия текст, то бихме имали в този случай възможността да видим в тях остатъците от оня глагол, отъ който е зависел инфинитивът (**ѣ**)**пнсати**. Бихме могли тогава да възстановим една форма като **пом[ѣ]нѣ**, или **оум[ѣ]нѣ**, или **нзѣ[ѣ]нѣ** и т. н., при което несигурното и без това **ѣ** трябва да се схване като **ѣ**.

Разглежданият от нас надпис № 1 се характеризира по отношение на своята палеография с редица типични черти. От тях силно се хвърля на очи начертанието

⁶ Срв. и по-долу. Еднаквостта в графиката на основния надпис и палеографските особености на графит № 2 ще трябва да се обясни в такъв случай, че при пренасянето на основния надпис върху блока каменоделецът, най-вероятно споменатият Ян, е следвал точно написания върху книга образец, докато графитът, е вероятно направо писан от въпросния Хинат.

⁷ Срв. и казаното за (**ѣ**)**пнсати**.

⁸ За невъзможността комплексът **МАТИКЪ** да бъде свързан с **КРА** от предходния ред, срв. по-горе, с. 184—185.

⁹ Lexicon. . . , 1, 1967, с. 318—319.

¹⁰ И. И. Срезневский. Материалы. . . , 1, 1893, кол. 318—319.

на буквата **н** — наклонената чертица за разлика от нормалното писане на тази старобългарска буква няма десен наклон; нейният десен край почва малко под върха на дясната мачта и слиза до над долния край на лявата мачта. Този необикновен начин на писането на буквата е несъмнено индивидуално особеност на писача на нашия надпис. Друга особеност на палеографията на нашия паметник е редовното писане на буквата **а** с вертикална чертица, на която е закачена петлицата, която има форма на развяващо се знаме, чийто долен край понякога достига дори до линията, на която е стъпила мачтата на нашата буква. Тази форма на буквата в южнославянската палеография се явява около средата на XII в.¹¹ и се употребява и през следните векове все повече, без обаче да изтиква напълно и писането с наклонена чертица наляво. Към по-късните векове на нашето средновековие ни отвежда и друга особеност на графиката на нашия надпис — хоризонталните кобилицы на буквите **т, з** и **ѣ** в свободните си краища получават отвесни чертици, които в някои случаи, напр. при **з** в **азз** и в края на **Хинатъ**, при същата буква и при **т** от комплекса **МАТНКЗ** и т. н., слизат доста надолу. Тук трябва да се отнесе и особенният вид на **х** в **Хинатъ**, което в горния край на двете кръстосващи се чертици е получило също такъв допълнителен малък чертици, така че буквата е получила изгледа на две симетрично кръстосващи се геги. И това изписване, което също не спада към най-разпространените особености на средновековната българска графика, трябва да се отнесе към особено изпъкнали индивидуални черти на нашия паметник. Не така ограничено разпространено е редовното писане на **к** в две отделни части — една отвесна чертица, към която отдясно се приближава една отворена надясно дъга, която по своя изглед съвпада напълно с начина, по който нашият писач предава буквата **с**.

2. **А]зз Хин[ат]ъ**. Писан с много тънко острие и съвсем леко между първия и втория ред на надпис № 1, при което началното **а** — разрушено от един врязан върху него кръст — се е намирало точно под **н** на името **Хинат** от разгледания по-горе надпис, а двете букви **ат** са били разрушени при изразяването на буквите **nn** от № 6, срв. стр. 188. Като се има пред вид идентичността на буквите **н** и **х** в двата текста, трябва да се приеме със сигурност, че те са писани от едно и също лице, при което при текст № 2 се касае очевидно за истински графит, срв. табл. II, 2.

3. Пак в първото междуредие на надпис № 1 е врязан буквеният комплекс **ХТТ**, при което се касае по всяка вероятност за опитване на писача както по отношение на шрифта, който е трябвало да бъде избран, така и за изпробване на материала, върху който е трябвало да се изготви основният надпис. Че се касае за същия писач, личи от обстоятелството, че е употребено и тук отбелязаното по-горе типично **х** от надписа № 1, срв. табл. III, 1.

4. Ниско в същото междуредие и непосредствено над **н** от 2. ред на надписа № 1 се чете съвсем леко изписано **азз** чистото **з** в долната си част е пресечено от дясното рогче на **8**, срв. табл. II, 2. От вида на двете букви — **а** с напълно отвесно стълбче и **з** с голяма завита опашка — може със сигурност да се заключи, че и в случая имаме графит, писан от ръката, която е изработила основния надпис.

5. Съвсем слабо са запазени следите от един комплекс от букви,¹² за който с известна вероятност може да се допусне, че се касае за **МЗ**. Всичко друго от него е разрушено заедно с откъртването на онези части от лицевата страна на камъка, които са образували неговата лява необработена ивица, за която става дума по-горе. Текстът се е намирал срещу първото междуредие на надпис № 1, срв. табл. III, 1. Дали и той е бил правен от същото лице, както по-горните, това не може да се каже със сигурност поради незначителната запазеност на останалото от него. С разгледаните досега надписи го свързва само положението, от което е той писан.

6. При следващия комплекс и това обстоятелство остава несигурно при преценката на отношението му към останалите текстове по камъка. Излизаме ли от станови-

¹¹ Вж. напр. надписите на бан Кулин от 1185 г., кърчовския на дука Врана от времето на цар Калоян и т. н. Г. Т о м о в и ч. Морфологија кириличких натписа на Балкану. Београд, 1974, *passim*.

¹² Съвсем слаби следи от други букви от графити се виждат и на други места по камъка, но те не позволяват никаква сигурност при идентифицирането им, при което тук отбелязвам само тяхното наличие.

щето, че той е работен от същото положение, от което са изрязвани разгледаните досега надписи, бихме имали поредицата **НННН** и **П** под последното **Н**, при което четвъртият знак **П** не би могъл да бъде идентифициран с никаква кирилска буква. Обратно, ако приемем, че поредицата е била изпълнена, когато камъкът е бил завъртян в положение на 180 градуса, то бихме имали **ПННН** и над началното **Н** наново едно обърнато **п**. Този текст, срв. табл. III, 1, обаче има категорично различни особености по отношението на палеографията си спрямо картината, която ни предлагат надпис № 1 и свързаните с него, и за това най-ярък довод е изписването на буквата **н**, която и в двата случая в разглеждания надпис има наклон отляво надясно, а не отдясно наляво, както това бе при първата група. Така този текст може да бъде схванат като преход към другата група надписи поради неизяснеността на положението, от което е бил писан.

Всички останали текстове от лицевата страна на блока, с който се занимаваме тук, са възникнали, когато той е бил поставен така, че е стоял в положение с глава надолу по отношение на надписите № 1—5.

7. Най-дълъг и очевидно най-грижливо изработен е един текст, който е стоял в горната част на блока (от гледището на писача на надпис № 1, най-долу, след третия, последния ред на надпис 1), от който се виждат само два запазени реда макар и отчасти. По всяка вероятност над тях е имало още редове, но те ще да са били отнесени с повредената на това място повърхност. Той започва на 0,055 м от левия ръб **С** на блока и запазеното от него може да се схване по следния начин:

ТН кѣто... А.
сѣинѣ да есѣбѣзи.

Лигираните **т** и **н** в началото на реда са, очевидно, крайт на една дума, чието начало се е намирало в отнесената част на повърхността на блока. Не съвсем сигурно е **т** в **кѣто**, тъй като имаме работа с две отвесни чертици близо една до друга, което би могло да се изтълкува като указание за едно прекомерно удължение на един от апексите на хоризонталната чертица на едно **т**, но което заедно с това може да се схване като **п**, а това би означавало, че предложеното по-горе четене не е съвсем сигурно. Крайното **ѣ** е повредено в горната си част, но то би могло да се възстанови със значителна сигурност въпреки доста ъгловатия изглед на запазилата се негова долна част. С тази си особеност тази буква може да се свърже добре с начина, по който в този надпис се пишат буквите **с** и **е**. След тази буква от **кѣто** се виждат две успоредни отвесни чертици, може би части от едно **п**, чиято горната част е била отнесена от липсващата част на блока. Отвесна чертица се вижда и зад последното **А** на първия ред.

Общо взето, по отношение на своята палеография надпис № 7 се отличава напълно от графичните особености на текстовете № 1—5 — той има **А** с наклонена наляво чертица; средната чертица на буквата **н** е с наклон отляво надясно; дясната половина на **к** също така не се допира до отвесната мачта, но тя няма вида на добре заоблена дъга, а на ъгъл с неравни размери на двете рамена; ерът няма апекси на хоризонталното си рамо и петлицата му не е стъпила на хоризонталната линия; той има още в началото си една лигатура, докато в запазената част на надпис № 1 и на свързаните с него текстове не се срещат такива. За неговата палеографска характеристика е особено типично ъгловатото изписване на буквите **с** и **е**, които завършват долу с подчертана чупка. Типично за нашия надпис № 7 е и писането на ери — ерът е голям, докато **і** е съвсем къса чертица, свързана за ера с дълга хоризонтална чертица, така че втората част на диграфа е несъразмерно малка, сякаш плаваща в пространството на буквения ред, срв. табл. III, 2.

И в този надпис буквите се колебаят силно по големина — докато крайният ер в **сѣинѣ** е 0,022 м висок, в лигатурата е 0,012 м.

8. В долната част на лицевата страна на блока, гледан от същата страна, както и току-що разгледаният текст, се чете **писахъ н**. Текстът е писан съвсем леко, с извънредно тънко острие, но е все пак достатъчно четлив. Неясно е положението само на **х** — буквата изглежда е писана с по-дебело острие и с по-силно врязване, а освен това и изгледът ѝ не подхожда на характера на останалите букви от текста, някои от които

имат направо курсивен облик. Това се отнася особено за **Δ**, чиято петлица е закачена на една дълга и елегантно извита наляво дъга. Твърде е вероятно **χ**-то, за което става дума тука, да е врязано на това място по-късно, като е разрушило намиращите се под него няколко букви от надпис № 8 в това число и първоначалното **χ**. И в този текст големината на буквите варира извънредно силно — **η** е 0,006 м високо, а дъгата на **Δ** е не по-малка от 0,02 м, срв. табл. III, 2.

9. В левия долен ъгъл на блока, на около 4 см пред току-що разгледания надпис № 8 се вижда едно **Τ** с височина 0,012 м и с доста дълги чертички, пуснати от двете страни на хоризонталната му чертица, срв. табл. III, 2. Между него и началото на надписа № 8 се виждат едва различни чертици, но те не могат да се идентифицират с никаква буква.

Във от разгледаните досега надписи, които заемат лицевата страна на нашия блок, той носи на страничната си страна **С**, в горния ѝ край (при положение за четене на надписите № 1—5) три последователно написани букви **Δ** с дълги отвесни мачти и малки петлици, последвани от още една буква, която може да бъде **Δ** с едно необикновено за епохата начертание, но би могла да бъде и едно не особено грижливо написано **Δ**.

И така от направения преглед се вижда, че нашият новооткрит епиграфски паметник направо е препълнен със следи от кратки или по-дълги текстове и буквени съчетания. Макар че нито един от тях не е цялостно запазен и поради това нито един от тях не ни позволява да получим смислово завършен текст, все пак нашият паметник предлага не малко интересни и важни заключения. Преди всичко вече видяхме, че той сигурно е стоял във връзка със също така изписани блокове, които най-вероятно са продължавали надясно от неговата страна **С**, но които са могли също така да бъдат разположени и над него, под него или наляво от него. От друга страна, е съвсем ясно, че нашият блок при изписването на лицевата страна е заемал две диаметрално различни положения, при което текстовете от тези две групи показват сериозни палеографски различия. Тези данни говорят, че блокът се е намирал на място, което е стояло леко достъпно за лица, за които писмената практика е била нещо съвсем от само себе си разбиращо се. Като имам пред вид досегашните наблюдения в това отношение, особено данните от църква № 2 на средновековния град Червен, по чиито стени блоковете от външната страна са изпълнени с многобройни графити,¹³ материала от разкопките на Провадийската крепост¹⁴ и пр., произхождащ първично също от църква, и т. н., може почти с пълна сигурност да приемем, че нашият блок произхожда от подобно съоръжение — най-вероятно църква, а възможно и от някоя друга манастирска сграда. Фактът, че надписите по блока са писани от две различни, диаметрално противостоящи положения с палеографски различни шрифтове, може да се схване със сигурност като указание, че се касае за един блок, употребен два пъти като строителен материал, най-вероятно в една и съща сграда. Това от своя страна би означавало, че тази постройка, след като е съществувала известно време, е била разрушена и след това наново построена, при което в нейния първи етап са били изписани надписите № 7—9, а във втория ѝ етап № 1—5. За датирането на тази сграда могат да послужат палеографските особености на нашите текстове, които могат да бъдат локализиращи хронологически — с всичката предпазливост, изисквана при подобни крайно кратки фрагменти от надписи — между втората половина на XIII и края на XIV в. Така този гъсто изписан с текстове блок представлява извънредно ценно свидетелство за миналото на едно селище, за което ние иначе нямаме сведения. Неговото наличие предполага, че край Невша, едно иначе от археологическата и историческата литература на Варненски окръг непознато селище, ние трябва да очакваме значителен средновековен български обект,¹⁵ по всяка вероятност с църков-

¹³ С. Георгиева и В. Димова. Църква № 2 в средновековния град Червен. ИАИ, 26, 1963, с. 81—83, обр. 7.

¹⁴ Той произхожда от разкопките, проведени от Варненския археологически музей под ръководството на Д. Димитров и Ал. Кузев, които ми го предоставиха за обработка и издаване.

¹⁵ Надписът е бил прибран от научния сътрудник Ал. Кузев от сбирката на с. Невша, при което не е имало възможност да се съберат данни и да се обходи местонахождението на блока. На Ал. Кузев, който ми предостави за публикуване този интересен паметник и който и при всички възможни случаи ми е оказвал неосценима помощ при обработка на паметниците на средновековната българска епиграфика, държа да изкажа и тук моята най-сърдечна приятелска и колегиална благодарност.

на сграда от типа на т. нар. живописен стил.¹⁶ Изобилието от текстове, засвидетелствувани на единичния досега познат от този обект паметник, показва, че наред с обекти като Провадия, която се намира само 25—30 км от Невша, като скалния манастир при с. Крепча, Търговишко, с изобилието на графити около него, по-нататък като църквите от Червен, пещерните манастири край Иваново и т. н. той е от онези средища на късната българска средновековна държава, които говорят за особено интензивен културен и най-вече литературен живот на североизточните краища на българските земи през тази епоха на техния исторически живот. Данните на новонамерения епиграфски паметник са от такъв характер, че налагат най-скорошното интензивно проучване на района на Невша и скорошното започване на системни разкопки в него.

EIN NEUES DENKMAL DER MITTELALTERLICHEN BULGARISCHEN EPIGRAPHIK

Ivan Gălăbov

Zusammenfassung

Es handelt sich um einen bei Nevša, Berirk Varna, aufgefundenen und im Museum von Varna aufbewahrten Kalkblock. Obwohl die Texte, die er auf einer seiner Seiten trägt, in einem sehr fragmentarischen Zustand auf uns gekommen sind, ist er ein sehr bedeutendes Denkmal, das uns wichtige Informationen 1. über seine Fundstelle und 2. über ihre weiteren Zusammenhänge mit der Kulturlandschaft dieses Teiles des mittelalterlichen Bulgariens liefert. Der Block stammt offensichtlich aus einer Kirche oder einem Kloster des 13. — 14. Jahrhunderts, bei deren Bau und Umbau er zweimal hintereinander als Baumaterial verwendet worden ist. Mindestens 3 von seinen Inschriften stehen in irgend einem Zusammenhang mit einem aus anderen Quellen leider nicht bekannten und aus unserem Text nicht näher bestimmbar Mann namens Хинатъ.

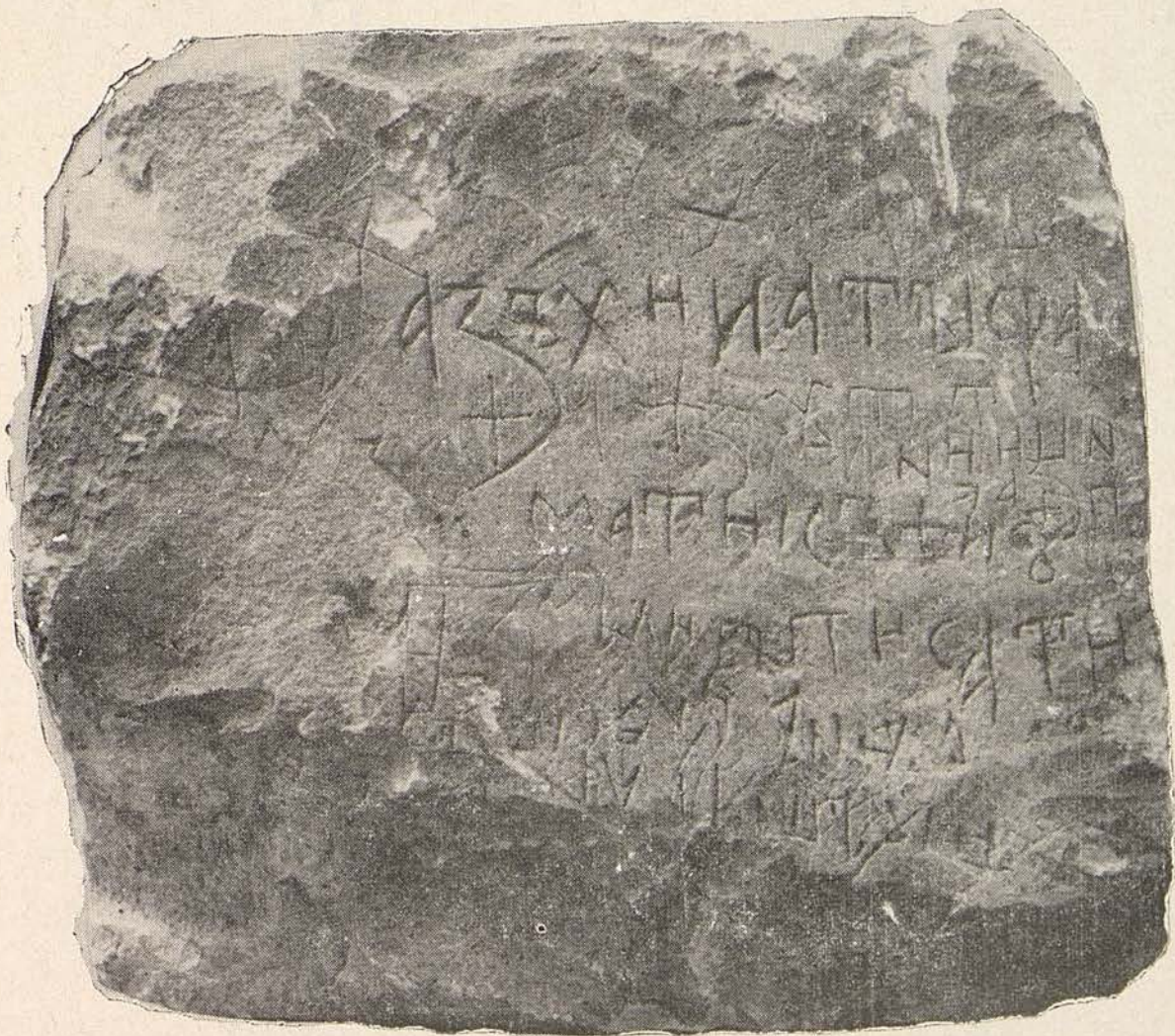
НАСЕЛЕНИЕТО НА ГРАД ВАРНА ПРЕЗ XVI ВЕК

Николай Тодоров

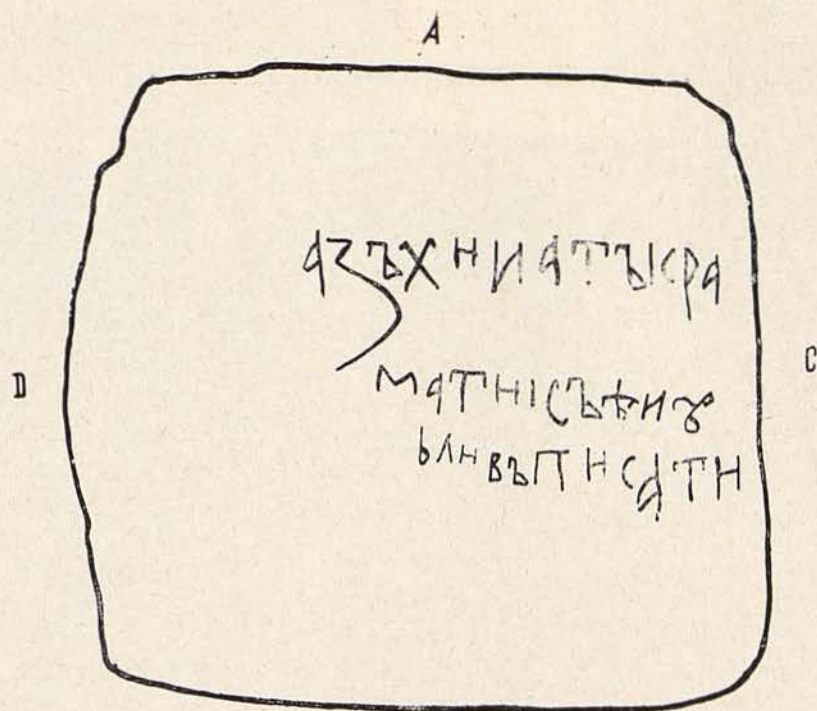
¹ Доскоро не бяха известни дори приблизителни данни за населението на Варна през XVI в. Предполага се, че местното население се запазило при турското завладяване на града, но оредяло след похода и разгрома на Владислав Варненчик през 1444 г. Допуща се непосредствено след това да е започнало и настаняването на турски заселници в града. За XVI в. се съди по думите на П. Джорджич, че християнското население продължавало да е преобладаващо. Към средата на XVII в., според Евлия Челеби, в града имало около 4000 къщи със 7 мюсюлмански и 5 гръцки, арменски и еврейски махали. За същото време Ф. Станиславов пише, че във Варна имало 1500 мюсюлмански къщи и 400 християнски с 4000 мюсюлмани и 1700 християни.

Както се вижда, конкретни сведения за населението на Варна докъм средата на XVII в. липсват. Професор О. Л. Баркан от Истанбул беше така любезен да ни предостави данни за населението на Варна, избирани от него в османските държавни архиви. Както е известно, преброяването се извършвало в Османската империя по чисто фискални съображения, като се държало сметка за главите на домакинства.

¹⁶ Каквато е била църква № 2 в Червен и каквато по всяка вероятност е била и църквата от Провадийската крепост.

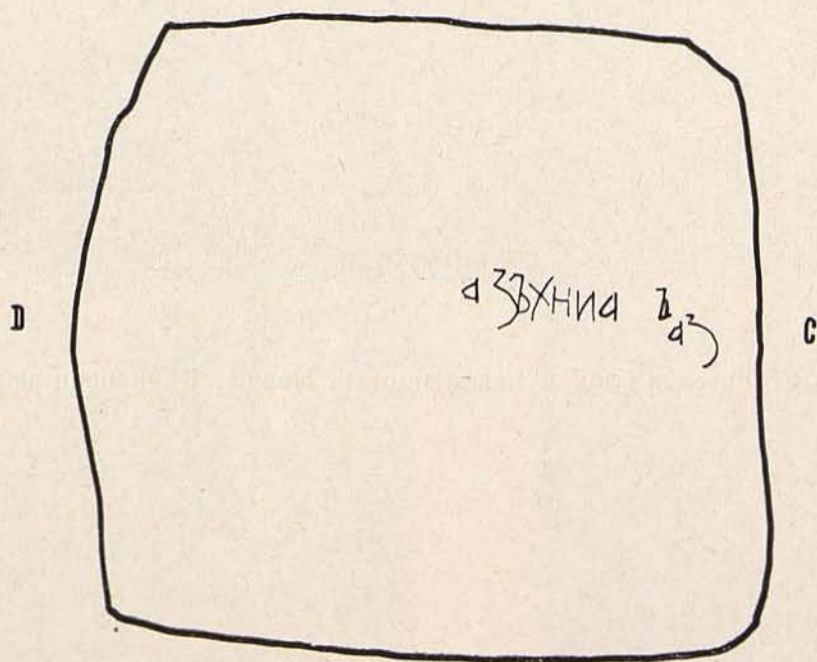
Т а б л. I. Строителен блок с надписи от с. Невша, Варненски окръг

В

1

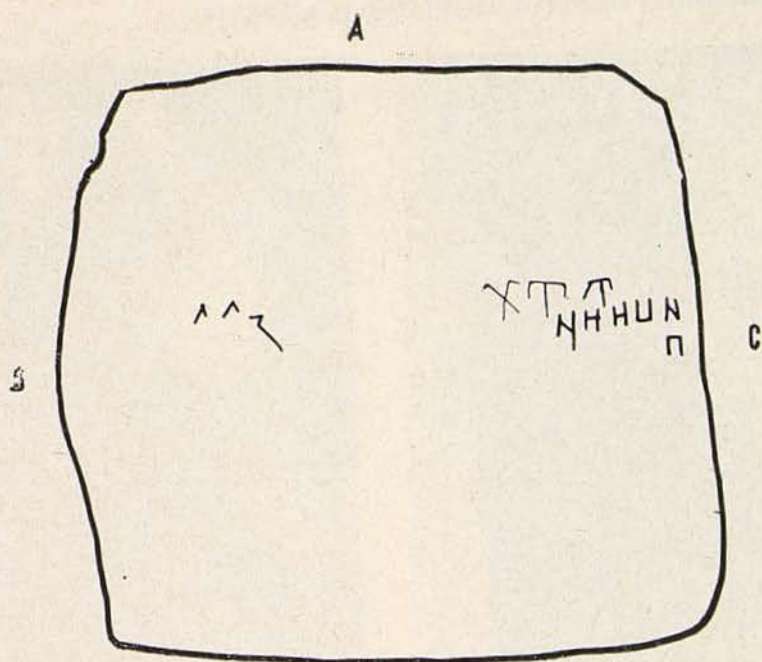
А

В

2

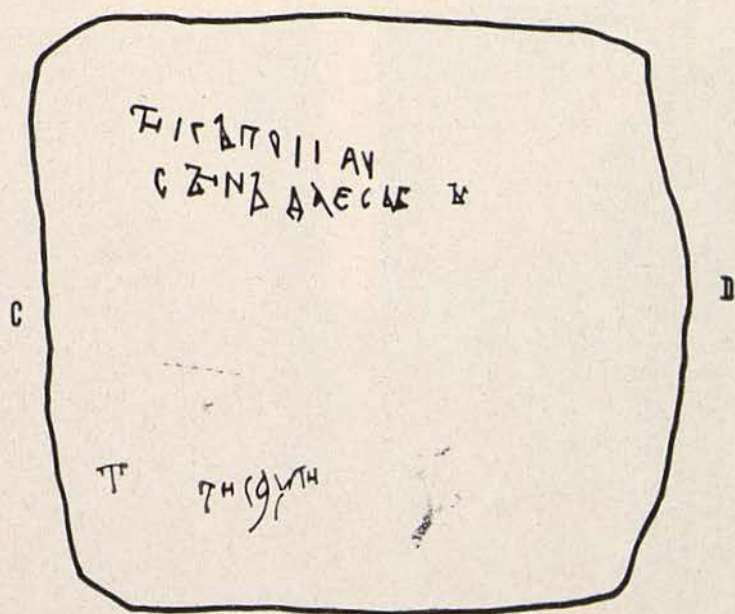
Т а б л. II. 1 — надпись № 1 от блока от с. Невша;
2 — надписи № 2 и 4 от строительного
блока от с. Невша

В

1

В

А

2

Т а б л. III. 1 — надписите № 3, 5 и 6 от строителния блок от с. Невша; 2 — надписите № 7—9 от строителния блок от с. Невша